

ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
ФЕДОРЕНКО РАЇСИ ПЕТРІВНИ
на дисертаційну роботу Чайки Ірини Вікторівни
«Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію
вчителів початкової школи»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 053 «Психологія»

Детальне вивчення дисертаційної роботи та наукових праць Чайки Ірини Вікторівни дозволило представити ґрунтовну характеристику основних результатів дослідження.

Актуальність дисертаційної роботи. Сьогодні в центрі уваги української держави перебуває система освіти, яка є визначальною для її соціально-економічного, духовного та культурного розвитку. У цьому контексті особливого значення набувають певні якості особистості, які раніше визнавалися, але не вважалися основними. До таких якостей належать проактивність, ініціативність, відповідальність у прийнятті рішень, креативність, прагнення до розкриття та вираження власної унікальної індивідуальності.

Нові суспільні тенденції підкреслюють важливість виховання активних, творчо розвинених особистостей, які прагнуть відкрити і повністю виразити свої таланти і внутрішній потенціал, як основної мети в сфері освіти. Саме ця місія в освітньому процесі є надзвичайно важливою, оскільки її кінцева мета виходить за рамки простого надання випускникам закладів освіти знань, умінь і навичок, а полягає у створенні середовища, яке сприяє всебічному розвитку їх особистості.

Ключову роль у цьому процесі відіграють педагоги, особливо в початковій школі, які мають значний вплив на формування особистості учня. Як наслідок, педагоги повинні володіти цими якостями, щоб ефективно виконувати свої педагогічні обов'язки. Від особистісних якостей вчителя початкової школи значною мірою залежить актуалізація потенціалу, закладеного в освітньому процесі. Отже, практика професійної педагогіки значно ускладнюється.

Це підтверджується процесом реформування української освіти, що триває. Впровадження Нової української школи (НУШ) висунуло нові вимоги до педагогів. Одним із основних постулатів НУШ є мотивація вчителів на активне самовдосконалення як особистісного, так і професійного потенціалу, досягнення самоактуалізації. У цьому контексті питання самоактуалізації

вчителів початкової школи набуває особливого значення як вирішальний чинник особистісного розвитку людей, які прагнуть стати професіоналами, і ця сфера залишається недостатньо дослідженою.

Важливість зазначеного питання полягає в тому, що найвища актуалізація особистісного потенціалу може бути досягнута саме у сфері професійної діяльності. Зокрема, коли йдеться про вчителів початкової школи в умовах Нової української школи (НУШ), їхня самоактуалізація розглядається насамперед як наслідок професійного саморозкриття. Вона є невід'ємною складовою їхнього професійного зростання та важливим показником професійної ідентичності та самовдосконалення.

Варто зазначити, що самоактуалізація вчителів початкової школи формується під впливом поєднання внутрішніх аспектів, таких як фізіологічні та психічні особливості особистості, та зовнішніх чинників, таких як соціальне оточення та активна взаємодія з іншими людьми. Одним із різновидів стійкої форми взаємин між людьми, у межах якої здійснюється основна частина життя, є сім'я як найважливіший соціальний інститут.

Для вчителів, особливо тих, які перебувають у шлюбі, дуже важливо досягти прогресу на шляху до самоактуалізації. Це пов'язано з тим, що вони є потенційними трансляторами психологічного благополуччя, цінностей та культури для наступних поколінь. Іншими словами, сімейні взаємини мають значний вплив на професійне зростання особистості, в тому числі на її самоактуалізацію. Сучасні наукові дослідження не пропонують всебічного та повного розуміння того, як сімейні стосунки впливають на самоактуалізацію вчителів початкової школи. Особливої актуальності це питання набуває в контексті Нової української школи.

Зазначене обумовлює актуальність теми дисертації Чайки Ірини Вікторівни «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи», її структурну побудову, наукове та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського «Соціально-психологічні особливості самоздійснення особистості в умовах трансформаційних змін» (номер державної реєстрації 0120U100295).

Наукова новизна одержаних результатів. Тема дисертаційного дослідження є актуальною як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у вирішенні конкретного наукового завдання, а саме: в опрацюванні теоретичних положень, аналізу особливостей сімейних взаємин вчителів початкової школи та їх впливу на самоактуалізацію, а також розробленні соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії.

Найбільш вагомими елементами наукової новизни дисертаційної роботи виступають:

Вперше:

- розроблено теоретичну модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи що дозволить застосувати комплексний підхід до вивчення подружніх і дитячо-батьківських взаємин у контексті розвитку особистості;

- запропоновано систему показників оцінки сімейних взаємин вчителів початкової школи, що складається з восьми елементів: подружня сумісність, задоволеність шлюбом; фасилітуюча діалогічна комунікація; рольові очікування; емпатична наповненість; психологічний клімат; сімейне виховання; роль дитини в сім'ї;

- експериментально доведено існування причинно-наслідкових зв'язків, через які сімейні взаємини впливають на самоактуалізацію вчителів початкової школи, та визначено фактори сімейних взаємин: сімейна самосвідомість, батьківська компетентність, комунікативна компетентність, соціальна компетентність, емоційна саморегуляція.

Удосконалено змістовий контекст ключових понять досліджуваної проблеми, зокрема, уточнено поняття «самоактуалізація», «сімейні взаємини» та запропоновано власну інтерпретацію концепту «самоактуалізація вчителя початкової школи».

Набула подальшого розвитку система знань про сутність, зміст та особливості гармонізації сімейних взаємин вчителів початкової школи, зокрема, запропоновано соціально-психологічну програму розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії для роботи із вчителями початкової школи, які не перебувають у шлюбі. Реалізація програми забезпечить розвиток у вчителів комунікативних умінь, допоможе сформувати навички позитивного самосприйняття та усвідомити здорові методи й стилі виховання дітей молодшого шкільного віку, розширить діапазон засобів ефективної емоційної саморегуляції. В результаті зазначені заходи будуть стимулювати вчителів до особистісного та професійного зростання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, сформульованих у дослідженні. Наукові положення і висновки дисертаційної роботи достатньо обґрунтовані, достовірні та мають зв'язок із результатами дослідження, базуються на застосуванні сучасних загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема: системного аналізу та синтезу – для з'ясування сутності понять «самоактуалізація», «самоактуалізація вчителя початкової школи», «сімейні взаємини», «подружні взаємини», «дитячо-батьківські взаємини»; метод систематизації – для упорядкування та узагальнення понятійного апарату досліджуваної проблеми; моделювання – для розробки теоретичної моделі впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи; порівняння – середніх значень вибірок з використанням U-критерію Манна-Уїтні; статистичні методи – для здійснення аналізу вибірки; логічного узагальнення – для теоретичного узагальнення та висновків за результатами проведеного дослідження.

Дисертаційна робота характеризується логічною, завершеною структурою та послідовною побудовою, повною мірою висвітлює зміст визначених розділів.

У першому розділі дисертаційного дослідження «Теоретико-методологічні основи дослідження психологічних особливостей впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» автором проведено аналіз наукової літератури стосовно проблеми розвитку самоактуалізації педагогів та визначено, що вона залишається недостатньо вивченою, особливо щодо вчителів початкової школи.

Вивчення поглядів науковців на особливості розвитку самоактуалізації особистості дозволило систематизувати їхні думки щодо поняття «самоактуалізація педагога» та сформувати визначення «самоактуалізація вчителя початкової школи – постійний процес самовдосконалення, безперервний рух до досконалості та ідеального злиття його професійної та особистісної ідентичності, що забезпечує створення сприятливого середовища для зростання творчих здібностей та навичок учнів молодшого шкільного віку».

Автором проаналізовано погляди вітчизняних та зарубіжних науковців щодо сімейних взаємин як складного психічного конструкту. Запропоновано виокремлювати наступні елементи та показники оцінки сімейних взаємин вчителів початкової школи: подружні взаємини (подружня сумісність, задоволеність шлюбом; фасилітуюча діалогічна комунікація; рольові очікування; емпатична наповненість) та дитячо-батьківські взаємини (психологічний клімат; сімейне виховання; роль дитини в сім'ї).

Здійснено вивчення поглядів різних психологічних шкіл на природу подружніх і дитячо-батьківських взаємин у контексті розвитку особистості. Запропоновано розглядати вплив сімейних взаємин на самоактуалізацію з екзистенціальних і гуманістичних поглядів, де сімейні взаємини відіграють допоміжну роль у формуванні особистості. Їх значення полягає у сприянні самоактуалізації особистості через особистісно-орієнтований підхід. Визначено, що сутність самоактуалізації вчителя та використання цієї категорії демонструють велику варіативність, яка зумовлена тим, що самоактуалізація вчителя початкової школи виступає одночасно як характеристика цілісності його особистості та рівня соціальної активності, що проявляється в педагогічній майстерності, творчості, професійно-педагогічній культурі. Водночас тип сімейних взаємин та практика викладання у школі потребує розробки концептуальної моделі їх впливу на самоактуалізацію вчителя початкової школи, що й здійснено у параграфі 1.3.

У другому розділі «Емпіричне дослідження психологічних особливостей впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» автором експериментально доведено, що значення показників самоактуалізації вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі, значно вище за показники вчителів, які не перебувають у шлюбі. Встановлено, що вчителі, які перебувають у шлюбі, лише на рівні інтраперсональних показників самоактуалізації особистості мають найбільш виражений гуманістичний світогляд; більшою мірою здатні цінувати свої переваги; вміють поважати себе; автентичні; спрямовані на цілісне сприйняття світу; демонструють високі показники свідомості; прагнуть до самопізнання та саморозвитку. На рівні інтерперсональних характеристик їх відрізняє: прийняття інших, прагнення до демократичних взаємин, автономність, емпатія, конгруентність, гнучкість у спілкуванні, виражена соціально-психологічна адаптивність.

У результаті процедури факторизації даних було виділено п'ять факторів сімейних взаємин, які впливають на самоактуалізацію: «Сімейна самосвідомість», «Батьківська компетентність», «Комунікативна компетентність», «Соціальна компетентність» та «Емоційна саморегуляція».

У третьому розділі «Дослідження соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії» дисертанткою наголошено, що дієвим інструментом розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи є розробка соціально-психологічної програми, яка включає засоби полімодальної арт-терапії та сприяє гармонізації сімейних взаємин.

На формувальному етапі експерименту автором перевірено гіпотезу про те, що гармонізація сімейних взаємин за допомогою полімодальної арт-

терапії, яка включає візуальну модальність, аудіальну і тактильну, вплине на розвиток самоактуалізації. Аналіз показав відсутність статистично значущих відмінностей на початок експерименту між вчителями початкової школи КГ1 і ЕГ1 й КГ2 і ЕГ2. Оскільки статистика U-тест вища за критичне значення і знаходилась в зоні незначущості, було прийнято нульову гіпотезу і відхилено альтернативну гіпотезу про існування статистично значущих відмінностей між контрольними та експериментальними групами на початок експерименту. Перевіряючи гіпотези H_0 і H_1 для ЕГ1, ЕК2 і КГ1, КГ2 на кінець психологічного експерименту, виявлено, що статистика U-тест нижча за критичне значення і знаходиться в зоні значущості, що дозволило відхилити нульову гіпотезу і прийняти альтернативну гіпотезу про існування статистично значущих відмінностей між контрольними та експериментальними групами на кінець експерименту. Таким чином, апробація результатів дослідження показала наявність достовірних відмінностей у контрольних та експериментальних групах, що дозволило зробити висновок про результативність впровадження соціально-психологічної програми.

Висновки, наведені в дисертації, відображають сутність досліджуваної проблеми, логічно побудовані та розкривають поставлені завдання роботи.

Практичне значення дисертаційної роботи. Практичну цінність мають отримані в процесі дисертаційного дослідження наукові результати, які заслуговують на використання закладами освіти.

Пропозиції автора апробовано у практичній діяльності ліцеїв м. Вінниця: №11 (№ 01- 15/274 від 27.10.2023 р.), №15 (довідка № 02 – 29/351 від 31.10.2023р.), №21 (довідка № 02 – 09/474 від 30.10.2023р.), №29 (довідка № 02 – 28/425 від 31.10.2023р.).

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Зміст та основні положення дисертації засвідчують її завершеність та відповідність встановленим вимогам. За допомогою логічного викладу матеріалу висвітлено наукові положення, висновки та рекомендації. Між розділами роботи є взаємозв'язок. Найважливіші результати дослідження викладені у висновках дисертації, що відповідають поставленим завданням.

Зміст наукових праць доповнює основні положення дисертації.

Порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації) та текстових запозичень у дисертаційній роботі не виявлено.

Мова, стиль та оформлення дисертації. Дисертація є доступною для сприйняття, логічно добре структурованою. Супровід основних положень, гіпотез і висновків забезпечують 44 таблиці, 17 рисунків, які сприяють обґрунтованості та кращому розумінню пропозицій автора. Дисертаційна робота містить 31 змістовний додаток, які доповнюють та розширюють положення дисертації. Дисертаційна робота характеризується науковим стилем викладення. Текст дисертації оформлений згідно з чинними вимогами Міністерства освіти і науки України.

Повнота викладення основних результатів дисертації в наукових виданнях. Теоретичні положення, висновки та рекомендації, що викладені у дисертації Чайки І.В., науково обґрунтовані, аргументовані, є достовірними та відображають зміст праці. За результатами дослідження опубліковано 14 наукових праць, з них: 5 – у наукових фахових виданнях України; 1 – у науковому періодичному виданні інших держав, яке включено до міжнародних наукометричних баз; 8 – в інших наукових виданнях. За матеріалами міжнародних науково-практичних конференцій опубліковано 8 праць.

Дискусійні положення та зауваження. У цілому, оцінюючи дисертаційну роботу позитивно, доцільно звернути увагу на такі дискусійні положення та зауваження:

1. Дещо неоднозначно трактовані та залишають місце для дискусії поняття «самоактуалізація», «самореалізація».
2. У сформованій автором моделі впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи варто більш детально та чіткіше обґрунтувати всі структурні елементи.
3. Було б доречним дослідити специфіку впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи, які представляють різні гендерні підгрупи. Такий аналіз значно збагатив би емпіричні результати дисертаційного дослідження.
4. У дисертації наведено детальний аналіз проведення формувального експерименту. Бажано було б вказати, які саме вправи є авторськими, а які запозиченими від інших авторів.
5. У тексті дисертації спостерігаються стилістичні та логіко-структурні недоліки.

Водночас такі зауваження не знижують наукової та практичної цінності основних положень дисертації, зроблених висновків, наданих рекомендацій, а лише підкреслюють актуальність, складність та комплексність обраної теми дослідження.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Чайки І.В. «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» є цікавим, завершеним, самостійним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему, має вагоме теоретичне та практичне значення.

Загалом за своїм змістом, актуальністю, достовірністю одержаних результатів, важливістю для науки та практики, науковою новизною робота повністю відповідає вимогам, що ставляться до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Виходячи з вищевикладеного, вважаю, що дисертаційна робота «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44), а її автор, Ірина Вікторівна Чайка, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії (PhD) з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
практичної психології та психодіагностики
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

 Раїса ФЕДОРЕНКО

